

#FilipinoDapat at Ilang Tala sa Paglikha ng 'Terminolohiyang COVID-19'

Eilene G. Narvaez

Sa pagputok ng pandemyang COVID-19, naging masigasig ang maraming institusyon at indibidwal sa mga gawaing pagsasalin ng iba-ibang uri ng dokumento at impormasyon kaugnay ng COVID-19 tungong Filipino at iba pang wika sa Pilipinas. At bilang isa sa mga indibidwal na nagkaroon ng pansariling adbokasing pangwika sa pamamagitan ng #FilipinoDapat, ibabahagi ang kuwentong naging udyok sa pagbuo ng “Terminolohiyang COVID-19” at sisikaping maipakita kung paano nito naitampok ang wikang Filipino bilang mahalagang pagtugon sa kinahaharap na pandemya. At bagaman isa lamang ang terminolohiyang ito sa maraming pagsisikap na mailapit sa mga mamamayan ang impormasyon tungkol sa sakit na ito, itinuturing na natatangi ang proyekto sa pagsisikap nitong pag-isahin ang mga pagsasalin sa pamamagitan ng isang terminolohiya na maaaring maging mahalagang reperensiya ng mga nagsasalin kaugnay ng COVID-19. At higit sa lahat, nais ding ipakita ang mahalagang papel ng wika sa pagtugon sa isang krisis panlipunan tulad ng krisis sa pangkalusugan na kinahaharap ng bansa ngayon at mapangatwiran ang mahalagang gampanin ng wika upang maligtas (ang sarili) dahil nauunawaan ang nagaganap at makapagligtas (ng kapuwa) dahil natutulungan natin silang maunawaan ang isang pangyayaring bago lamang sa ating karanasan at kaisipan.

Unang engkuwentro sa mga salita

[Paunawa: sadyang ginawang bold ang mga salita upang mabigyan ng diin ang mga lumitaw na salita sa panahon ng pandemya]

Noon pang Enero 2020, nagsimula nang mabalitaan sa buong daigdig ang isang **outbreak** ng **viral** na sakit sa China na natuklasang bago at wala pang lunas noong Disyembre 2019, at tinawag noong **novel coronavirus (nCoV)**. Ang deskripsiyon nila sa sakit na ito batay sa obserbasyon sa tinamaan ng virus ay malapulmonya o di-maipaliwanag na pulmonya. Nagpasimula na ang Department of Health (DOH) ng **medical surveillance** noong Enero sa mga pumapasok na Chinese sa bansa sa pamamagitan ng pag-alerto sa Bureau of Quarantine. Bagaman nagsisimula na ang takot, hindi pa naapektuhan ang Pilipinas na noong mga panahong iyon ay mas nakatuon sa naganap na pagputok ng Bulkang Taal noong Enero 12 na dahilan din ng kanselasyon ng mga flight ng eroplano sa Ninoy Aquino International Airport (NAIA) dahil sa makapal na abong ibinuga ng bulkan na umabot kahit hanggang Maynila at Lungsod Quezon. Sinundan ito ng kanselasyon din ng mga pasok sa paaralan upang maglinis dahil sa pangamba sa masamang epekto ng pagkalanghap ng abo. Nagsimula ang mga pabatid sa paglikas, pagpapaliwanag sa panganib ng *lahar*, *ash fall*, *magma*, *ground fissure* at *subsidence*, *volcanic tsunami*, pati iba-ibang uri ng erupsiyon tulad ng *phreatic*, *phreato magmatic*, *magmatic*, at *strombolian*. Sabay na naglabas ang UP Geological Society¹ at Aguman Youth² ng paliwanag hinggil sa mga ito sa kanilang pahina sa Facebook noong Enero 13. Ngunit mapapansin dito na nanatili sa Ingles ang mga salita at ipinaliliwanag lamang sa Filipino upang mas maunawaan. Kahit paano, nakikita na ng marami ang halaga ng pagpapaliwanag ng mga terminong pang-agham sa wikang pinakamalapit sa mamamayan. Kung matatandaan, naging malaking usapin ang pagresponde ng pamahalaan sa bagyong Yolanda, tinawag na “super bagyo” dahil sa napakalakas na hanging dala nito na may kasamang “storm surge,” na

sumalanta sa Kabisayaan noong 2013 partikular sa Tacloban, Leyte kung saan maraming nasawi at kabuhayang nawasak. Isang bagong salita ang storm surge noon. Ang pinakamalapit na ginamit na paglalarawan ng awtoridad ay “malatsunami” ang storm surge ngunit hindi ito sintaas ng alon ng tsunami pero parehong mapanganib sa mga naninirahan sa tabing-dagat. Naging pangunahing diskurso ang paghahanap ng katumbas sa Filipino ng salita at baka daw mas naunawaan ng mga mamamayan ang panganib na maaaring idulot nito. Nahanap ang salitang “daluyong” at pagkaraan ay tinawag na “daluyong-bagyo.” Pagtutumbas o pagpapaliwanag lang ba sa wikang nauunawaan ng karamihan ang kailangan? Sa isang pag-aaral at interbiyu na ginawa nina Miguel Esteban, et al. (2016) sa mga taga-Tacloban, lumilitaw na ang pangunahing naging problema ng mga mamamayan ay ang bigong pagpapaunawa ng awtoridad sa konsepto ng storm surge at ayon sa kanila’y sana’y ginamit na lang ang salitang “tsunami” na mas pamilyar sa kanila.³ Pamilyaridad at pagiging malapit sa kanilang karanasan ang nakitang pagkukulang sa naging pagpapaliwanag sa kanila sa paparating na sakuna. Samakatwid, dito nabigyan ng muling pagkilala ang mahalagang papel ng malinaw na komunikasyon sa mga mamamayan gamit ang wikang nauunawaan ng lahat. Dahil bagong karanasan, hindi lang pagtutumbas kundi mas kailangan ang pagpapaintindi mismo sa konsepto. Kaya noong 2016, sa pakikipagtulungan ng DOST-PAGASA sa Komisyon sa Wikang Filipino (KWF), inilabas nila ang aklat na *Patnubay sa Weder Forkasting* na maaaring magamit sa pag-uulat sa bagyo bilang tugon sa naganap sa bagyong Yolanda.

Sa ganitong rasyonal sinimulan ang pagbabahagi sa aking Facebook (FB) wall ng mga pabatid na nakita kong nasa Filipino at nilalagyan ko ng #FilipinoDapat bilang kampanya noon ding Enero ng pagkakalat at pagpapaunawa ng mahahalagang impormasyong dapat ay nasa Filipino, sa panahon ng pagputok ng Bulkang Taal. Natatandaan ko pa, naging popular na noon ang N95 mask na

inirekomenda ng mga eksperto na dapat gamitin dahil iyon lamang ang may kakayahang sumala ng maliliit na partikula ng abo mula sa bulkan. Ngunit habang unti-unting pumapayapa ang bulkan hanggang maideklarang stable na ito noong Enero 19, unti-unti namang nagsisimula nang uminit ang usapan tungkol sa novel coronavirus (ito pa ang tawag sa COVID-19 noong mga panahong iyon) na ayon sa pamahalaan ay hindi dapat katakutan dahil hindi pa ito nakapapasok sa bansa. Nababalitaan na natin noon na may paisa-isa nang kaso sa ibang bansa tulad sa Japan, Korea, at Singapore kaya pinagtataluhan na noon ang pagpapatupad ng **travel ban** sa mga bansang may reported nang kaso ng sakit na ito. Ngunit sa kabila nito, iginiit pa rin ni Sek. Francisco Duque III ng DOH o kahit ni Pangulong Rodrigo Duterte na walang pangangailangan sa travel ban sa mga flight na mula at pabalik ng China. Hanggang nagkaroon ng unang kaso ng sakit na ito noong Enero 30, 2020 nang ang isang tatlumpu't-walong-taóng gulang na Chinese gáling Wuhan ay na-confine sa Ospital ng San Lazaro sa Maynila at nagpositibo sa nasabing sakit ayon sa isinagawang **PCR Test**. Ito ang unang **imported case** ng sakit sa Pilipinas. Naging hudyat din ito ni Pangulong Duterte upang magpatupad sa kalaunan ng **travel ban** ngunit limitado lamang ito sa mga Chinese na nagmula sa Hubei at iba pang probinsiya sa China na may naiulat na kaso ng sakit. Nagsimula ang pagsasagawa ng **contact tracing** sa lahat ng maaaring nakasalamuha, at **disinfection** sa mga eroplano, airport, at mga lugar na dinaanan at pinuntahan ng nagpositibong Chinese. Nagpatupad ng **thermal scanning** at nagpasagot ang Bureau of Quarantine ng **Health Declaration Checklist** sa lahat ng lumalabas at pumapasok sa airport bagaman ayon pa rin sa awtoridad, kontrolado pa nila ang sitwasyon kaya hindi dapat mabahala ang publiko. Samantala, isang lalaking Chinese na nasa apatnapu't apat na taon ang edad ang namatay noong Pebrero 2. Kasama siya ng babaeng unang nagpositibo at siya ang naitalang kauna-unahang namatay sa labas ng China. Pebrero 3, sa press conference na idinaos

ng Malacañang, bungad ni Pangulong Duterte ang ganito: *“Yes. If there is anything that you’d want to know, we also want to know from you. You are sure to be good at gathering developments of this fear now of the corona novel. I really don’t know why it’s called ‘novel’ coronavirus . . . So let’s start.”*⁴ Mismong ang pangulo ay hindi alam ang pinagmulan ng pangalan ng virus o ng sakit. Dagdag pa ni Pangulong Duterte, hindi kailangang matakot kahit may takot ang buong mundo dahil dalawa pa lang ang kaso at pareho pang imported, hindi Filipino . . . hindi pa galing dito sa atin sa Pilipinas.

Pebrero 5, naitala ang ikatlong kaso ng sakit—isang babaeng Chinese na nasa animnapung taon ang edad, at turistang mula rin sa Wuhan. Ngunit ayon sa test ay gumaling na ang babae at pinabalik din agad sa China kaya ayon sa pamahalaan, dahil dito ay wala nang positibong kaso na nasa Pilipinas. Sa kabilang banda, nagkaroon na ng opisyal na pangalan ang sakit—mula **2019-nCoV**, naging **COVID-19** na ito, ayon sa **World Health Organization (WHO)** noong Pebrero ngunit nagpatuloy pa rin ang marami sa pagtawag dito bilang coronavirus at novel coronavirus, kung minsan ay nCoV lalo na ng midya. Pangalan pa lang ng virus at sakit ay inkonsistent na ang maraming tao.

Nagsimula nang marinig ang **quarantine**. Ang mga natukoy na nakasalamuha ng mga nagpositibong Chinese ay isinailalim sa labing-apat na araw na quarantine at inobserbahan ang paglabas ng sintomas. Nagtayo na rin ng mga **isolation facility** sa iba-ibang lugar sakaling magkaroon ng mga kumpirmadong nahawahan ng sakit. Umusad ang mga araw, nanatili pa ring walang lockdown. Tigilan ang xenophobia sa mga Chinese, sabi ni Pang. Duterte. Sagot niya ito sa walang-tigil na panawagan ng iba-ibang grupo na magpatupad na ng ganap na travel ban ang pamahalaan at huwag nang hintaying madagdagan pa ang makalusot na Chinese na patuloy na lumalabas ng kanilang bansa. Halos isang buwan ang lumipas, walang iniulat na bagong kaso hanggang noong Marso 7, naging mabilis na ang

mga pangyayari nang kumpirmahin ng DOH ang dalawang kaso ng COVID-19, ngunit sa pagkakataong ito ay mga Filipino na walang pagbiyahe sa ibang bansa. Yaong isa ay isang Muslim na umano'y madalas na nagpupunta sa Muslim prayer hall sa Lungsod San Juan kaya ipinag-utos na mag-**self quarantine** ang mga taong nanggaling doon sa petsa kung kailan huling nagpunta ang positibo. Ito ang kauna-unahang kumpirmadong **local transmission** ng sakit na dahilan upang ideklara ng DOH ang **coronavirus alert system Code Red-Sublevel 1**.

Kinabukasan, Marso 8, isang araw pagkaraan ng balitang nagpositibong Filipino, nasa biyahe kami papuntang Tuguegarao kung saan gaganapin ang aming inorganisang proyekto sa peryodismong pangkampus sa Filipino na Estilong Filipino (EF) sa pakikipagtulungan sa Kagawaran ng Edukasyon (DepEd) kasabay ng National Schools Press Conference (NSPC) na nakatakda sa Marso 10. Hindi na kami nakaatras dahil walang anawnsment ng kanselasyon ang DepEd. Pinagpasiyahan nilang ituloy ang mga gawain dahil wala pa naman daw kaso sa Cagayan at ang mga kalahok sa kanilang mga timpalak ay nasa Cagayan na rin. Nauna nang ikinansela noong Pebrero 5 ang mga okasyong ito at nareiskedyul lamang noong Marso kaya hindi na maikanselang muli ng DepEd. Kaya sa halip, nagpatupad na lamang sila ng hakbang sa pag-iingat na dapat gawin sa pagbubukas ng NSPC tulad ng pagkansela sa parada ng mga kalahok at ilan sa mga kinatawan na lang sa bawat rehiyon ang ipinadalo sa seremonya ng pagbubukas upang masunod ang **social distancing**. Naglagay ng estasyon sa entrance para sa pagkuha ng temperatura at pag-isprey ng alkohol sa mga dadalo. Kinabukasan, Marso 9, kinansela na ang pasok sa mga paaralan. Sa madaling sabi, inabutan kami ng panic sa Tuguegarao! Nagkaubusan na ng mask at alkohol sa mga botika. Hindi pa kami nakisali sa **panic buying** noon dahil sa isip namin ay marami namang mabibili sa Maynila pag-uwi (hindi namin inasahan na sa pagdeklara pa lang ng **Public**

Health Emergency (PHE) ay magkakaubusan agad ng suplay sa Maynila kaya pagdating sa Maynila, nagsisi kaming hindi bumili). Kahit sa aming ginanap na seminar ay biglang kinailangang may pagitang upuan sa bawat kalahok kaya naglimita sa tinanggap na walk-in participants, at naging maláy na ang mga tao sa palagiang pag-aalkohol bagaman hindi pa nagsusuot ng face mask ang mga tao. Makaraan ang aming seminar noong Marso 10 ay agad kaming umuwi kinabukasan, upang hindi maabutan sa Tuguegarao dahil malakas ang bali-balitang magdedeklara anumang oras ng lockdown tulad ng ginagawa sa ibang bansa. Ang biyahe namin noon ay sa pamamagitan lang ng nirentahang van kaya sa loob ng halos higit labindalawang oras na biyahe na walang magawa pero may kung anong kaba sa madadatnan sa Maynila, nagbasa ako ng mga balita tungkol sa update sa COVID-19. At doon na ako nagsimulang maglista sa cellphone ng mga salitang binabanggit na sa simula’y gusto ko lang maunawaan dahil ako mismo’y hindi ko naiintindihan. May pauna na rin akong nailista noong Enero nang magsimula ang usapan sa bagong sakit ngunit ngayon ko lang tinuklas ang kahulugan. Pinakauna sa listahan ko ang paglilinaw na ang coronavirus ay pamilya ng mga virus na nagdudulot ng sipon at ubo; ang novel coronavirus (2019-nCoV) ay tawag sa bagong virus na natuklasan sa China noong Disyembre na kalaunan ay tinawag na SARS-CoV-2 na nagdudulot ng coronavirus disease na tinawag na COVID-19 na malalaking titik lahat—hindi Covid19 at hindi rin covid19. Kasama rin sa inisyal na listahan ang social distancing, PUI, PUM, PPE. Naging epekto ng takot ang panic buying at hoarding, nakasama din ito sa listahan at ang price freeze na ipinatupad ng DTI. Kahit ang pagkakaiba ng **alkohol** na **ethyl** (mas nakatutuyo ng balát at mas madaling mag-evaporate kaya mas maaaring gamitin sa bagay) versus **isopropyl** (hindi nagdudulot ng pagkatuyo ng balát kaya mas ligtas gamitin sa kamay) na may konsentrasyong 70% versus 60% o 40% ay kailangan ding ipaliwanag dahil tanging

70% pataas lamang ang makapupuksa ng virus. Iminungkahi din ang pagpapasok ng comorbid at comorbidity na siyang tinutukoy na high risk sa COVID-19.

Idineklara ni Pangulong Duterte ang **Public Health Emergency (PHE)** noong Marso 9 nang maitala ang sampung positibong kaso at local transmission na nasundan agad ng labingwalong bagong kaso pa sa Metro Manila sa parehong araw. Marso 10, may dumagdag na siyam na bagong kaso. Naghigpit na sa mga mall, maging sa pagpunta sa mga simbahan. May thermal scanning na rin bago pumasok sa bawat establisimyento. Marso 11, naitala ang unang kaso ng pagkamatay, lumitaw ang mga problema tulad ng kakulangan sa PPE—**face mask** at **lab gown**, na ayon sa pamahalaan ay dulot din ng kakulangan sa buong daigdig. Inalerto na ang mga ospital at pinaalalahanang bawal tumanggi sa sinumang pasyenteng nagpakita ng sintomas. Marso 12, inihayag na ang pagpapatupad ng lockdown (tinawag na **community quarantine** dahil sa negatibong naging reaksiyon ng mga tao sa salitang “lockdown”) sa buong Metro Manila na magsisimula sa Marso 15, at ang **coronavirus alert system** ay itinaas sa **Code Red-Sublevel 2**. Umakyat agad ang kaso sa limampu’t dalawa. Kaya mula Marso 13 hanggang bago Marso 15, naghahanda ang lahat sa pagpapatupad ng community quarantine. Sinuspende na ang mga pasok sa paaralan at graduation, ipinagbawal ang mga pagtitipon, at ipinatupad ang social distancing sa mga pampublikong transportasyon gaya ng MRT at LRT. Dito na nagsimulang makatanggap ako ng mga text message mula sa kaibigan hinggil sa salin sa Filipino ng mga salitang kaugnay ng COVID-19. Madalas na tanong ang salin ng **isolation**, **quarantine**, at **social distancing**. Madali ko nang nasagot dahil nasa listahan ko na. Minsan itinanong din sa akin ang salin sa Filipino ng **Patient Under Investigation (PUI)** na kung minsan ay tinatawag ding **Person Under Investigation** na pinag-uusapan ng mga doktor sa Twitter. Ang naging sagot ko pa ay, “Ginamit kasing teknikal at mas

nakilala ang akronim kaya sa halip na piling hanapan ng katumbas sa Filipino ay ipaliwanag na lang sa Filipino ang ibig sabihin.” May isang doktor ang nagsabi, kapag PUM, home quarantine pero kapag PUI, kailangang papuntahin sa ospital. May “sense” pero hindi pa rin nito nalilina ang pagkakaiba ng dalawa. Nagsimula na ang pagtatalo sa kung paano pinakamadaling maipaliwanag sa madla ang mga terminong ginagamit ng mga doktor at awtoridad. Kaagad kasing sumusugod ang mga tao sa ospital dahil sa takot. Bunsod ng mga natatanggap na tanong, ang pansariling listahan ay unti-unti nang dinevelop bilang isang ganap na glosari. Nagsimula sa sampu at tinarget na makabuo ng tatlumpu ngunit nang matapos ay saktong apatnapu ang nabuo sa pinakaunang borador na siyang naipamahagi sa Twitter at Facebook noong Marso 15 sa pamamagitan ni Sir Vladimeir Gonzales. Iyon na ang naging simula ng paglaganap ng “Terminolohiyang COVID-19” at ang pagkatali mismo sa gawain ng patuloy na pagdevelop nito hanggang hindi natatapos ang pandemyang ito.

Bukod sa isinalaysay na mga engkuwentro sa mga salitang sinadyang ginawang bold upang mabigyan ng diin ang mga terminong nagsimulang gamitin pagputok ng COVID-19, ang pagpapatuloy ng proyekto ay udyok ng nakitang mga reaksiyon ng mga Filipino sa isinasagawang mga press conference ng DOH at IATF na naka-live stream sa Facebook. Ilan sa mga komentaryong nakuha ko ang sumusunod:

“Tagalog pls, sa twing presscon lagi n lang speaking in english;”

“Maawa ka tagalog gamitin mo.. para maintindihan ng karamihan.. hindi po amerikano ang nanonood sayo;”

“Para ba sa filipino ang sinasabe mo? Dapat tagalugin mo marami ang di naintindihan mga pinag sasabe mo isa nko.. filipino ka..;”

“Pasocial ang potek. Nakakahiya ba sa iba bansa kapag nagtagalog kayo. Ipagbawal nyo na tagalog sa bansa. English na gawing wikang pambansa;”

“Dapat tagalog (sic) para maintindihan.”

“Pls tagalogin nyo po para maintindihan ng ordinaryong mamamayan lalo na sa mga hindi nakakaintinde ng wikang English . . . ;”

“Tagalog po sana para maintindihan ng mas nakararami nasa pinas po tau.”

“Sa susunod naman mag Live kau mas madami kaung masabi na tagalog hays.”

Pinanatili ang ispelang kung paano isinulat ang mga comment ng mga nanood sa live press conference. Lalong nagbigay ito sa direksiyong maipaliwanag ang mga impormasyon kaugnay ng krisis sa kalusugansa wikang nauunawaan ng marami. Kaya, naging kasama sa isinulong sa pagbuo ng “Terminolohiya” ang #FilipinoDapat nang magbigay ng inspirasyon sa iba na makilahok sa gawaing pagsasalin at sa pamamagitan noon ay umasang makararating sa DOH at IATF ang hiling na ito ng mga tao.

Nanganak pa ng maraming bersiyon ang “Terminolohiya.” May mga organisasyon tulad ng UP College of Arts and Letters Student Council katuwang ang iba pang konseho ng mag-aaral sa ibang kolehiyo sa UP Diliman at ibang Colleges and Universities ng UP na gumawa ng infographics⁵ na nilapatan ng likhang sining kaya mas nakapukaw ng atensiyon ng marami. Ang Philippine Cultural Education Program (PCEP) ng National Commission for Culture and the Arts (NCCA) ay naglabas din ng kanilang bersiyon sa kanilang FB Page.⁶

Pinakamalaking tagumpay marahil ng proyektong ito ang naging tangkilik ng Philippine Genome Center (PGC) na isa sa mga frontline na institusyon sa panahon ng pandemyang COVID-19. Sila ang maygawa ng lokal na PCR testing kit para sa deteksiyon ng COVID-19. Kaya ang kanilang paglalabas ng halaw na infographics⁷ mula “Terminolohiyang COVID-19” ay isang malaking pagpapatunay sa pagiging kapanalig nila sa paniniwalang kabahagi ng pagpapaunawa ng nagaganap sa kasalukuyan ang wikang Filipino. Umabot ng higit 3,100 pagbabahagi sa FB ang infographics na ito. Hindi ko na nasundan ang lahat ng kung ano-ano pang iba-ibang bersiyong nalikha mula dito. Hanggang nitong Hulyo, lumapit ang Google Philippines upang makipagtulungan sa nais nilang buuing proyektong katulad ng napasimulang “Terminolohiya” na magiging bahagi ng kanilang pakikigunita sa pagdiriwang ng Buwan ng Wika. Ibinigay ko sa kanila ang listahan ng mga natipon kong salita na noon ay umabot na sa 150 at namili lamang sila ng 115. Nagpasok sila ng mga pangungusap, yaong iba ay halaw din sa orihinal kong “Terminolohiya” ngunit ang ibang nagmula sa kanila ay inedit lamang nang kaunti batay sa akin ding mga komentaryo. May pamagat na “Isang Gabay sa mga Salitang Kaugnay ng COVID-19” ang kanilang bersiyon na inilabas sa isang microsite na may adres na www.diksyonaryongcovid19.com.⁸ Ang mga tangkilik na ito ng iba-ibang institusyon ang biglang naglagay ngayon sa wikang Filipino bilang mahalagang tugong pangwika sa panahon ng pandemya.

Bukod sa mga pagsisikap na pagsasa-Filipino, lumaganap din ang salin ng “Terminolohiya” sa iba-ibang wika tulad ng pinangunahan ni Ginoong Mhawi Rosero. Mula sa kaniyang inisyatibang #AmbagNgWika2020, nagkaroon ng bersiyong Ibanag, Ilokano, Minasbate, Kapampangan, Onhan, Eastern Samar Waray, Surigaonon, Tacloban Waray, Mëranaw, Bicol Catanduanes, Bicol Rinconada, Bahasa Sug, Pangasinan, Chavacano, Bicol-Naga, at Asi.⁹ Dagdag pa ang salin sa Pangasinan¹⁰ at Ilokano¹¹ ng UP Subol Society.

Pasilip sa Halimbawang mga Salita sa Terminolohiya

May iba-ibang uri ng salita ang naging kasama ng “Terminolohiya,” ikinategorya ito bilang: 1) Terminong Simple (Simple Term); 2) Terminong Kompleks (Complex Term); at 3) Terminong Parirala (Terminological Phrase).¹²

Terminong simple ang mga terminong may isang yunit ng salita lamang. Halimbawa nito ang aerosol, airborne, alcohol (alkohol), antibiotic (antibiyotiko), antiseptic (antiseptiko), asymptomatic (asintomatiko), carrier, quarantine (kuwarantena/kuwarantín), comorbid, confirmed (kumpirmado), coronavirus, disinfectant (des-impektanta), droplet, epidemic (epidemya), pandemic (pandemya), exposure (pagkalantad/eksposyur), hoarding, infection (impeksiyon), isolation, lysol (lisol), lockdown, novel (bago), mortality (mortalidad), outbreak, pathogen (patoheno), presymptomatic (presintomatiko), probable (probabol), sanitizer, symptomatic (sintomatiko), suspect (suspek), virus (birus). Mapapansing ang ilan sa mga salitang Ingles ay may katabing salin sa Filipino na dati naman nang ginagamit at popular tulad ng alcohol, antibiyotiko, antiseptiko, kuwarantena, kumpirmado, epidemya, pandemya, lisol, impeksiyon, mortalidad, sintomatiko, suspek, at birus. Mapapansin ding halos lahat ay dumukal lang din ng salita sa Español at ibinaybay sa paraan ng ortograpiya ng Filipino (karaniwang kung ano ang bigkas, siya ring baybay). Yaong ibang mga salita na bagaman isang yunit na salita lamang ay mahirap tumbasan ng isang yunit din sa target na wika. Halimbawa, ang aerosol (bagaman puwede ring gawing “eyrosol”) ay mas minabuti na lang ipaliwanag bilang “Pagpapalutang-lutang sa hangin ng maliliit na patak o droplet” na tumutukoy sa katangian ng virus ng COVID-19. Gayundin ang airborne na ipinaliwanag bilang “Nadadala o natatangay ng hangin” at droplet na bagaman maaaring tumbasan ng “maliliit na patak” ay dapat gawing espesipiko bilang “Patak na

tumataksik mula sa bibig o ilong (laway, hininga, uhog, o sipon) kapag umubo, bumahing, nagsalita, o kahit sa paghinga, at naiiwan sa mga bagay” dahil “respiratory droplet” ang inilalarawan. Mahalaga ang mga salitang ito upang isakonteksto ang posibilidad na mas makontrol ang COVID-19 dahil ito ay naipapasa sa pamamagitan ng droplet at hindi airborne na mas malawak ang paghahawa dahil sa hindi agad bumabagsak at sa halip ay nagpapalutang-lutang pa sa hangin kaya hindi magiging sapat ang isang metrong agwat sa isa’t isa upang hindi mahawa. Gayunman, bagaman may mga tiyak na salin ang alkohol, pandemya, at epidemya, kinailangan pa ring ipaliwanag ang iba-ibang uri ng alkohol (ethyl versus isopropyl) at bisa nito bilang pampuksa ng virus depende sa konsentrasyon kung 40%, 60%, o 70%. Ipinaliwanag din sa pamamagitan ng pagkakaiba ng lawak ng sakop ng sakit kung epidemya (lumaganap sa loob ng isang tiyak na teritoryo lamang tulad ng isang bansa) kaysa pandemya (pandaigdigan na). Gayundin ang ginawa sa iba pang salita na bagaman payak ay kailangan pa ring ipaliwanag upang maisakonteksto sa karanasang COVID-19.

Terminong kompleks (maaari ding tambalan kung sa Tagalog gaya sa tambalang salita) ang mga terminong may dalawa o higit na yunit. Sa mga nakasama sa “Terminolohiya,” kabilang dito ang Alert System (sistemang hudyat sa pagtugon), ang iba’t ibang uri ng quarantine: self-quarantine (awto-kuwarantena/kusang pagkuwarantena), community quarantine (kuwarantenang pangkomunidad o CQ), general community quarantine (GCQ), enhanced community quarantine (ECQ), modified enhanced community quarantine (MECQ); epidemic wave: 1st wave, 2nd wave; novel coronavirus (nCoV), 2019 corona virus disease (COVID-19), face mask, handwashing (paghuhugas ng kamay), high-risk (pinakanangananib), immune system, incubation period (panahon ng ingkubasyon), local transmission (paghahawang lokal/transmisyonang lokal), mortality rate (antas ng pagkamatay), New

Normal (Bagong Normal), N95-Respirator, outbreak, panic buying, Person/Patient Under Investigation (PUI), Person/Patient Under Monitoring (PUM), Locally Stranded Individual (LSI), Personal Protective Equipment (PPE), Philippine Health Emergency (PHE), social distancing (distansiyang sosyal/ligtas na agwat), physical distancing (distansiyang pisikal), test kit, World Health Organization (WHO). Pansinin na kung higit sa dalawa na ang yunit ng salita ay karaniwan na itong nagiging akronim upang makatulong sa mas madaling pagmemorya sa termino. Kaya nga mas madaling tumatak sa atin ang iba't ibang community quarantine: ang GCQ, ECQ, at MECQ. Gayundin ang PUI at PUM, at ang PPE—kahit ang COVID-19, SARS-CoV-2 (ang tawag sa virus na sanhi ng COVID-19), na iba sa nCoV na akronim ng unang tawag sa COVID-19 na novel corona virus. Pansinin din na mahirap mapanatili ang kategorya ng terminong kompleks kapag naisalin na ito sa target na wika dahil nagiging kontekstuwal na ang salin tulad sa Alert System na “sistemang hudyat sa pagtugon” dahil ito ay tumutukoy sa sistemang batayan ng magiging aksiyon ng awtoridad depende sa kanilang pagtáya sa panganib. Hindi ko ginawang Sistemang Alerto kahit malapit dahil sa isa pang kahulugan ng pang-uri ng alerto na “listo.” Gayundin ang handwashing na naging paghuhugas ng kamay na may negatibong konotasyon pa nga kung gagawing hugas-kamay na nangangahulugang “kawalan ng pananagutan sa isang kasalanan.” Pansinin din na ang mga pangalan ng institusyon ay pasok din sa kategorya ng terminong kompleks. Ngunit ang iba ay papasok sa kategoryang Terminong Parirala. Samantala, ang social distancing na kalaunan at pinalitan ng physical distancing ay mga halimbawang salitang naging kontrobersiyal dahil sa naging negatibong pagtingin dito at gamit. Maitatawid sanang magamit ang distansiyang panlipunan at distansiyang pisikal ngunit hindi ito nagiging eksakto sa esensiya ng salita na tumutukoy sa ligtas na agwat sa isa't isa bukod pa sa negatibong pagpapakahulugan din sa distansiyang panlipunan na ginagamit din sa sosyolohiya bilang

pagbubukod sa antas pangkabuhayan ng mga tao sa lipunan bilang mababa, gitna, o mataas na uri sa lipunan. Kaya kailangan itong higit na ipaliwanag sa “Terminolohiya.” Bagaman sa ibang pagsasalin, nakita kong tinumbasan ito ng layo-layo, distansiya amigo, galit-galit muna na naging problematiko din dahil tumutukoy rin sa social distancing ang pagbabawal sa pagbeso, yakapan, pagdaraos ng parti at mga pagtitipon.

Ang **Terminong Parirala** ay binubuo ng mga yunit na paparirala ang anyo. Kabilang dito ang flattening the curve (pagpapatag ng kurba), person-to-person/human-to-human (tao-sa-tao), at work from home/WFH (trabaho sa bahay). Higit na nangangailangan ito ng pagpapaliwanag at hindi simpleng pagtutumbas lamang sa target na wika. Pinakamagandang halimbawa ang flattening the curve na sa epidemolohiya ay nangangahulugan ng pagpapabagal sa mabilis na paglaganap ng sakit sa isang tiyak na panahon, nang sa gayon ay makaya ng sistemang pangkalusugan ng isang bansa na matugunan ang bawat kaso at maiwasan ang mas maraming pagkamatay. Samantala, ang person-to-peron o human-to-human, bagaman madaling maunawaan, sa konteksto ng COVID-19 ay nangangahulugan ito ng paraan ng paglilipat ng nakahahawang sakit na mula sa tao patungo sa tao. Wala pang patunay na ito ay naililipat mula sa tao patungo sa hayop.

Ang mga tinalakay ay pasilip lamang sa kabuuan ng terminolohiya. Mga katangian itong tutulong sa pag-unawa sa naging dulong sa pagtutumbas at pagpapaliwanag sa ginawang “Terminolohiyang COVID-19.” Isang mahabang talakay ang hinggil sa proseso ng pagsasalin. Abangan sa hiwalay na papel.

Ang unang bersiyon ng terminolohiyang inilabas noong Marso 15 ay may bilang na apatnapu. Ngunit dahil bawat araw ay nadadagdagan ito, halos umabot na ito sa higit 150 termino hanggang sa oras na isinusulat ko ang sanaysay na ito. Bagaman nais nang maisara ang paglilista, ang pagbuo ng isang terminolohiya ay may

kalikasang tuloy-tuloy lalo pa't kung ang inilalarawan ay ang gaya ng pandemyang COVID-19 na bawat araw din ay may development kaugnay ng pagtugon dito hindi lang sa Pilipinas kundi maging sa buong mundo. May ilang mga salitang hindi na ginagamit tulad ng Alert System dahil ang batayan na ng pagkilos at ipinapatupad na restriksiyon ay nakabatay na sa uri ng community quarantine (GCQ, ECQ, MECQ) at hindi na batay sa dami ng kaso tulad nang nag-uumpisa palang ang paglaganap ng pandemya sa Pilipinas. Gayundin noong Abril 9, sa pamamagitan ng Administrative Order No. 2020-0013 ng DOH, ay pinalitan ang gamit na mga termino sa pagtukoy ng mga kaso sa contact tracing mulang PUI at PUM ay naging suspect (suspek), probable (probabol), at confirmed (kumpirmado) na. Mungkahing salin ko ang nakapaloob sa panaklong. Pagsunod ito sa pagbabago rin ng kategorya ng *global surveillance* na inilabas ng World Health Organization (WHO) noong Marso 20, 2020. Kung matatandaan, nagdulot ito ng iba-ibang reaksiyon lalo na yaong nasanay na sa PUI at PUM kaya hanggang ngayon, maririnig pa rin ito at hindi ang bagong tawag mula sa WHO.

Sa pamamagitan nito, nabigyan sana kayo ng kahit kaunting idea hinggil sa pagbuo ng “Terminolohiya.”

Kongklusyon: Ang Wika bilang Malasakit

Kung may mabuti mang naidulot ang pandemyang COVID-19, ito ay ang naging pagkilala sa halaga ng Filipino bilang mas epektibong paraan ng pagresponde sa anumang krisis dahil ito ang tanging pinakamainam na koneksiyon ng pamahalaan sa mamamayan nito, hindi ang isang wikang dayuhan. Bagaman sa Ingles nailuluwal ang maraming termino sa agham, may paraan upang ito ay mailapit sa mamamayan—sa pamamagitan ng pagsasalin. Kailangan nating tanawin ang posibilidad na balang-araw, ang mga siyentista natin ay deretso nang magsusulat sa Filipino sa halip na Ingles (Sana!) at hindi na kailangang magsalin.

Sa panahon ng kahit ano pa mang krisis, dapat gamitin ang sariling wika sa pagkikipag-ugnayan sa mamamayan. Sa panahon ng panganib at krisis, ang ating wika ang makapagsasalba sa atin bilang mamamayan (natuto na sana sa bagyong Yolanda). Gayundin, ang “ayuda” (nangangahulugang “tulong” sa Español) ay hindi lamang yaong tutugon sa pangangailangan ng katawan tulad ng pagkain, tubig, damit, tirahan o masisilungan. Kailangan din ang pagtugon sa kailangan ng isip—ang tamang impormasyon, na magbibigay ng kumpidensiya at kapanatagan ng kalooban na anuman ang antas ng buhay ng isang tao, nakapag-aral man o hindi, ay maliligtas at makapagligligtas. Iyon ang tunay na diwa ng malasakit. Hindi lamang sa pamamagitan ng hatid na pera o relief goods, kundi sa pamamagitan ng wika—sa paglalapit sa kanila ng impormasyon at pagpaparamdam sa kanila na kasama sila sa dapat maligtas.

Ang napasimulang proyekto ay maging inspirasyon sana upang makapaglabas din ang iba ng katulad na terminolohiya sa ibang disiplina. Panahon na upang bigyan ng pagkakataon ang ating wika.

Mga Talâ

1. UP Geological Society, “Taal Volcano: Kahulugan ng mga Salita,” Facebook, Enero 13, 2020, kinabukasan ng pagputok ng Bulkang Taal, <https://www.facebook.com/upgeosoc/photos/a.228585863824030/3306778099338109/>.
2. Agham Youth – UP Diliman, “Ashfall Alert: Scientific Terms,” Facebook, Enero 13, 2020, kinabukasan ng pagputok ng Bulkang Taal, <https://www.facebook.com/aghamyouth/photos/a.705676202812313/2772245092822070>.
3. Miguel Esteban et al., “Storm Surge Awareness in the Philippines Prior to Typhoon Haiyan: A Comparative Analysis with Tsunami Awareness in Recent Times,” *Coastal Engineering Journal* (58):1, <https://doi.org/10.1142/S057856341640009X>.

4. Presidential Communications Operations Office, "Media Interview of President Rodrigo Roa Duterte Following the Briefing on the 2019 Novel Coronavirus – Acute Respiratory Disease," PCOO Website, huling minodify noong Pebrero 3, 2020, <https://pcoo.gov.ph/media-interview/media-interview-of-president-rodrigo-roa-duterte-following-the-briefing-on-the-2019-novel-coronavirus-acute-respiratory-disease/>.
5. UP Diliman College of Arts and Letters Student Council, "Infographics ng mga Terminolohiya Kaugnay ng COVID-19," Facebook, Marso 31, 2020, <https://www.facebook.com/media/set/?vanity=updcalsc&set=a.1503498993145173>.
6. Philippine Cultural Education Program, "COVID-19," Facebook, Abril 4, 2020, <https://www.facebook.com/media/set/?vanity=pcepoofficial&set=a.2736053556628801>.
7. Philippine Genome Center, "Salin sa Filipino mga Terminolohiya Kaugnay ng COVID-19," Philippine Genome Center Website, huling minodify noong Marso 22, 2020, <https://pgc.up.edu.ph/salin-sa-filipinong-mga-terminolohiya-kaugnay-ng-covid-19/>.
8. Inilibas noong Agosto 28, 2020 ang bersiyon ng Google Philippines. Hindi ito permanente sa internet dahil ito ay isang espesiyal na proyekto lamang ng Google Philippines para sa pagdiriwang ng Buwan ng Wika. Isasalaysay sa ibang papel ang naging kasunduan at ugnayan ng Google sa proyektong ito na may kinalaman sa umiiral na trato ng mga kompanya sa tagasalin.
9. Mhawi Rhoser, "#AmbagNgWika2020," Google Docs, huling minodify noong Marso 17, 2020, https://docs.google.com/spreadsheets/d/1358wju-3SUfHBKGpIhW5tVPiL82MimiarCmftJRRiwi/edit?fbclid=IwAR1_ft058qX1Zv9VhDPITOT7Ho3v15NRqjnGzYLXkjIYhNhUjY_A4GLAXak#gid=0.

10. UP Subol Society, “Mga Piling Terminolohiya Kaugnay ng COVID-19: Isinalin sa Pangasinan,” Facebook, Marso 21, 2020, <https://www.facebook.com/UPSubol/photos/a.413485175443957/2805847952874322>.
11. UP Subol Society, “Mga Piling Terminolohiya Kaugnay ng COVID-19: Isinalin sa Ilokano,” Facebook, Marso 23, 2020, <https://www.facebook.com/UPSubol/photos/a.413485175443957/2810305795761871>.
12. Ang klasipikasyon ay ibinatay sa *Terminology: A Practical Approach* ni Robert Dubuc (Linguattech 1997). Bagaman sa simula ng paglilista, wala namang isinaalang-alang pang pag-uulit sa salita. Ngunit nang makabuo na ng tatlumpu ay doon lumitaw ang iba-ibang uri ng salita na sumusuporta sa paglalarawan ng aklat na ito.